

Arbetarlitteratur, teori, politik

Utkast till ett marxistiskt program för forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur

Magnus Nilsson

Under konferensen Nordisk arbetarlitteratur – och särskilt under den avslutande paneldiskussionen – ställdes en rad intressanta och angelägna frågor om undervisning och forskning om svensk arbetarlitteratur: Varför ska man som litteraturvetare – som forskare och pedagog – intressera sig för denna litteratur? Hur ska forskning och undervisning om arbetarlitteratur organiseras? Ska undervisningen ske inom den allmänna litteraturhistorieundervisningen, eller bör man ge specialkurser? Ska arbetarlitteraturen beforskas inom ramen för den större problematiken ”litteratur och klass”, eller ska den uppmärksammas ”i egen rätt”? Hur ska forskning och undervisning om arbetarlitteratur förhålla sig till forskning och undervisning om exempelvis ”litteratur och genus” eller ”litteratur och etnicitet”?

Svaren på dessa frågor är naturligtvis avhängiga de teoretiska och politiska positioner från vilka de formuleras. I det följande kommer jag att diskutera dem med utgångspunkt i den teoretiska tradition vars användbarhet för arbetarlitteraturforskningen jag propagerade för i mitt konferenspaper, nämligen den dialektiska och anti-essentialistiska marxism som utvecklats av Stephen A. Resnick och Richard D. Wolff.

Den litterära produktionen av klass

Från denna teoretiska position är litteratur framför allt intressant som en *kulturell process*, dvs. en process för produktion och distribution av betydelse.¹ Målet för en dialektisk och anti-essentialistisk marxistisk litteraturanalys är att undersöka det *överdeterminerade* förhållandet mellan litteraturen och den sociala totaliteten, med särskilt fokus på fenomenet *klass*,² definierat som processer för produktion och distribution av det Marx kallar ”merarbete”.³ Litteratur betraktas alltså som ett fenomen som

determineras – dvs. möjliggörs – av (bland annat) klassprocesser.⁴ Samtidigt ses litteraturen emellertid också som en kulturell process som determinerar fenomenet klass genom att tillskriva det betydelse. Detta kallar jag *den litterära produktionen av klass*.

Från en marxistisk utgångspunkt är litteraturen alltså framför allt intressant till följd av sin roll i vad Eric Schocket kallat "[the] ongoing perceptual struggle that is part of class relations".⁵ Detta gör arbetarlitteraturen till ett spännande studieobjekt för marxistiska litteraturforskare. Svensk arbetarlitteratur är nämligen en litteratur som *konstitueras* av att dess reception domineras av att det lästa kopplas samman med arbetarklassen.⁶ Därigenom aktualiserar den – ofta i konflikt med socialt hegemoniska ideologier – fenomenet klass.⁷

Det marxistiska svaret på frågan om *varför* man ska intressera sig för arbetarlitteratur är alltså tämligen givet. Det är dess litterära produktion av klass som är intressant. För det är huvudsakligen genom denna produktion som arbetarlitteraturen kan spela en klasspolitisk roll.

I mitt konferenspaper försökte jag beskriva denna politiska roll genom att jämföra arbetarlitteraturen med den kulturella processen marxistisk teori. Resnick och Wolff menar att "Marxist theory operates with a notion of theory or thinking as a constituent *aspect* of social reality".⁸ Därmed ses "[a]rticulating theory, applying it to concrete issues, and winning adherents for the resulting analyses" som "ways to shape society and history".⁹ Den marxistiska teorin syftar till att producera "a class knowledge of history, to construct a kind of knowledge of the overdetermined and hence contradictory and changing social totality that focuses upon class". Därmed bidrar den till att förändra de samhällsliga klasstrukturerna.¹⁰ Den specifika förändring som är målet för den marxistiska teorin är "a qualitative change in the form of the fundamental class process from capitalist to communist", dvs. en övergång från ett system baserat på kapitalistisk *exploatering* av merarbete till ett system där produktionen och distributionen av merarbete kontrolleras av dem som utför detta arbete.¹¹

Att arbetarlitteraturen betraktas som en process för litterär produktion av klass – i analogi med Resnicks och Wolffs beskrivning av den kulturella processen "marxistisk teori – har konsekvenser för *hur* forskning och undervisning om denna litteratur bör organiseras. Exempelvis är det utifrån detta betraktelsesätt rimligt att studera arbetarlitteraturen inom ramen för

de övergripande processer för kulturell produktion av klass som möjliggör det Althusser kallade *reproduktionen av produktionsförhållandena*.¹² Som jag försökt visa bland annat i boken *Den föreställda mångkulturen* står den svenska arbetarlitteraturen nämligen i ett överdeterminerat förhållande till de socialt hegemoniska föreställningarna om klass.¹³ Dessutom råder naturligtvis även ett överdeterminerat förhållande mellan arbetarlitteraturen och den litterära produktionen av klass i annan litteratur, inklusive den litteratur som inte aktualiserar klass.¹⁴ Alltså bör forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur integreras i såväl studiet av den kulturella produktionen av klass i allmänhet som studiet av problemkomplexet ”litteratur och klass”.

Dock innebär den marxistiska synen på arbetarlitteratur som en överdeterminerad process för litterär produktion av klass att denna litteratur måste relateras också till andra samhälleliga processer. Att såväl litteratur som klass betraktas som *överdeterminerade* innebär nämligen inte bara att förhållandet mellan dessa båda fenomen förstås som ömsesidigt konstituerande, utan även att de betraktas som dialektiskt sammankopplade med andra processer i den sociala totaliteten. Även om klass är den ”entry point” från vilken den marxistiska litteraturforskningen försöker kartlägga förhållandet mellan litteraturen och den sociala totaliteten, kan analysen av den litterära produktionen av klass alltså inte kopplas loss från exempelvis den litterära produktionen av fenomen som genus eller etnicitet.¹⁵

Samtidigt innebär emellertid den marxistiska definitionen av klass som en process för produktion och fördelning av merarbete även att det kan finnas anledning att betona skillnader mellan den litterära produktionen av klass och den litterära produktionen av fenomen som ras, etnicitet, genus och kön. Inom litteraturvetenskapen betraktas nämligen de sistnämnda fenomenen ofta som identiteter. Och även om klass också kan vara en identitet, och även om klassprocesser ofta påverkar konstruktionen av olika identiteter, har detta fenomen också dimensioner som riskerar att osynliggöras inom de identitetspolitiska diskurser som i hög utsträckning dominerar forskningen (inklusive den forskning som präglas av ”intersektionella” perspektiv) om den litterära produktionen av exempelvis genus och etnicitet.¹⁶ Medvetenhet om denna problematik bör leda till insikten att forskning och undervisning om arbetarlitteraturens produktion av klass visserligen måste interagera med forskning och undervisning om litterär

produktion av kollektiva ideniteter, men att det också är viktigt att inte låta det starka identitetspolitiska paradigmet inom feministisk, postkolonial etc. litteraturvetenskap osynliggöra det marxistiska klassbegreppets specificitet.

Med utgångspunkt i den marxistiska förståelsen av svensk arbetarlitteratur som en process för litterär produktion av klass tycks det alltså vara rimligt att studiet av denna litteratur ska organiseras inom ramen för det mer övergripande studiet av den kulturella och litterära produktionen av klass, och i dialog med forskning och undervisning om den litterära produktionen av kollektiva ideniteter. Dock finns det också goda argument för att forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör ägna denna litteratur uppmärksamhet även ”i egen rätt”. I det följande kommer jag att presentera några av dessa argument med utgångspunkt i en analys av svensk arbetarlitteratur som en *tradition*.

Klasspolitik och tradition

Arbetarlitteraturens viktigaste politiska funktion ligger i dess mothegemoniska litterära produktion av fenomenet klass.¹⁷ Denna funktion är dock intimt sammankopplad med det faktum att svensk arbetarlitteratur i allmänhet konstrueras som en tradition. Existensen av denna tradition har nämligen kunnat ge legitimitet åt arbetarlitteraturens subalternas produktion av klass, såväl i det litterära fältet som i samhället i stort.

Detta har jag framhållit i artikeln ”Klassmärkt radikalism”, där jag hävdar att svenska arbetarlitteraturen alltid insisterat på det svenska samhällets klasskaraktär, och att den därför ständigt stått i konflikt med de socialt hegemoniska idéer som förnekat detta – exempelvis nationalistiska idéer, idéer om att folkhemmets sociala ingenjörskonst desarmerat konflikterna mellan arbete och kapital, idéer om att det postindustriella och mångkulturella samhället skulle ha gjort frågor om klass obsoleta etc:

Arbetarlitteraturen är alltså en mothegemonisk litteratur, en litteratur som i strid med de dominerande ideologierna hävdar att det finns klasser. Men för att kunna skildra fenomenet klass måste arbetarförfattarna inte bara kämpa mot de härskande tankarna i samhället i stort, utan även mot de dominerande idealen i det litterära fältet. Även de dominerande *estetiska* föreställningarna präglas nämligen av de maktägandes tabuisering av klass. Litteraturen, hävdar estetikerna, ska inte befatta sig med ekonomi och politik. Sådana ämnen är inte ”litterära”.

Att den svenska arbetarlitteraturen åtminstone sedan 1930-talet utgör en stark litterär tradition innebär att den fungerar som en politisk resurs både i och utanför det literära fältet. Tematiseringen av klass i arbetarlitteraturen ger en "legitim" motbild till de officiella föreställningarna om klassamhällets försvinnande. Och när esteterna hävdar att litteraturen inte ska befatta sig med frågor om klass kan arbetarförfattarna svara att ett ämne som sysselsatte nobelpristagarna Harry Martinson och Eyvind Johnson faktiskt inte kan anses vara helt icke-litterärt.¹⁸

Som redan påpekats har den marxistiska teorin politiska mål. Marxistiska kritiker vill inte bara förstå världen, utan även förändra den. Terry Eagleton har dock understrukt att den marxistiska litteraturvetenskapen haft svårt att leva upp till denna målsättning. Därför pläderar han för utvecklandet av en ny typ av marxistisk litteraturforskning i form av en "revolutionary cultural politics" som förmår att "articulate its 'cultural' analyses with a consistent political intervention".¹⁹ En sådan litteraturforskning får, enligt Eagleton, inte betrakta litteraturen som "immutable revelations", utan måste istället se den som "projects to be strategically reconstructed in changing historical conditions".²⁰ Jag menar att marxistisk forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur kan närma sig Eagletons ideal *genom att aktivt bidra till konstruktionen av denna litteratur som en viktig tradition i modern svensk litteratur*, och därigenom bidra till att legitimera arbetarförfattarnas mothegemoniska litterära produktion av fenomenet klass. Den teoretiska utgångspunkten för detta förhållningssätt till arbetarlitteraturen är insikten att förhållandet mellan den marxistiska litteraturteorin och dess studieobjekt är *överdeterminerat*, dvs. att samtidigt som litteraturteorin determineras av den studerade litteraturen, så determinerar den också sitt studieobjekt.²¹ Med andra ord: Den marxistiska litteraturteorin påverkas av, men kan också påverka, arbetarlitteraturens politiska funktioner.

Forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör insistera på och bidra till att denna behandlas som en specifik tradition. Exempelvis bör dess historia skrivas. (Att det ännu inte finns något standardverk om den svenska arbetarlitteraturens historia är en stor skamminst sagt pinsamt, särskilt med tanke på att denna litteratur faktiskt utgör "ett av Sveriges originella bidrag till världslitteraturen",²² och att svenska litteraturvetare trots allt haft tid att lägga ned avsevärd möda på projekt av typen "Skånes litteraturhistoria".) Det bör också ges kurser om svensk arbetarlitteratur. Dessutom bör emellertid även arbetarlitteraturens ställning som en central

strömning i den moderna litteraturen framhållas inom ramen för den allmänna litteraturhistoriska forskningen och undervisningen.

Kulturarv och klasspolitik

Idén att marxistisk forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör bidra till konstruktionen av denna litteratur som en stark litterär tradition har vissa likheter med olika litteraturpolitiska projekt inom exempelvis den feministiska kvinnolitteraturforskningen och forskningen om postkolonial litteratur. Under de senaste decennierna har en lång rad ekonomiskt, politiskt och kulturellt underordnade kollektiv använt konstruktionen av gruppsspecifika litterära kulturarv som ett led i kampen mot sin underordning.²³ Och har i hög utsträckning understötts av litteraturforskare och forskare.²⁴ Från en marxistisk utgångspunkt finns det dock anledning att betona att konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som en litterär tradition, med syftet att därigenom skapa legitimitet åt dess mothegemoniska litterära produktion av klass, på flera sätt skiljer sig från andra litteraturpolitiska projekt som syftar till konstruktionen av gruppsspecifika litterära kulturarv. Inom sådana projekt står nämligen fenomenen identitet och identitetspolitik ofta i centrum, och deras mål är i allmänhet att skapa och kräva erkännande för kollektiva identiteter.²⁵ Det marxistiska klassbegreppet betecknar emellertid inte någon identitet, utan en ekonomisk process.²⁶ Och målet för den marxistiska klasspolitiken är inte att skapa erkännande för identiteten arbetare, utan att bidra till en övergång från den kapitalistiska klassprocessen, som bygger på exploatering av merarbete, till en kommunistisk klassprocess, där de som utför merarbete också bestämmer över hur detta ska fördelas.²⁷ Därför finns det – vilket framhållits av teoretiker som Nancy Fraser, Walter Benn Michaels, Slavoj Žižek m.fl. – aspekter av den identitetspolitiska diskursen som står i motsatsställning till den marxistiska klasspolitiken.²⁸ Kärnan i dessa (potentiella) motsättningar ligger i att marxistisk klasspolitik syftar till ett ”avskaffande” av arbetarklassen (genom ett avskaffande av den exploatering som *konstituerar* denna klass), medan identitetspolitik ofta bygger på en ”affirmativ” inställning till de kollektiviteter vars underordning denna politik bekämpar.²⁹

I artikeln ”Swedish working class literature and the class politics of heritage” har jag försökt analysera de politiska dimensionerna av konstrukti-

nen av arbetarlitteratur som en litterär tradition – och därmed som ett gruppsspecifikt kulturarv – med utgångspunkt i den ovan beskrivna motsättningen mellan klass- och identitetspolitik.

En av mina utgångspunkter är att litteratur kan betraktas som kulturarv på två sätt. För det första kan man fokusera på litteraturens innehåll och se litterära verk som en källa till information om ett immateriellt kulturarv – exempelvis i form av idéer och erfarenheter – som existerar utanför litteraturen.³⁰ För det andra kan litterära texter betraktas som kulturarv i kraft av deras status som *litterära monument*, dvs. *estetiskt betydande litterära verk*.³¹ Denna analytiska distinktion aktualiserar två av litteraturens *funktioner* som kulturarv, nämligen dess roll för skapandet av kollektiva identiteter och dess roll för produktionen av kollektiva idéer eller föreställningar. Litterära monument spelar vanligen framför allt en roll för konstruktionen av identiteter: ”When a literary monument is claimed as heritage, those claiming it are – by the very act of claiming it as *their* heritage – conferring their collective identity. And at the same time they are also attributing status to this identity by connecting it to a work considered to be ’great’”.³² När det litterära kulturarvets innehåll betonas hamnar dock idéer och övertygelse oftare i centrum.³³

Min analys bygger också på att det finns två strategier för konstruktionen av en gruppsspecifikt litterär tradition eller ett gruppsspecifikt litterärt kulturarv, nämligen de som John Guillory kallar ”integrationist” respektive ”separatist”.³⁴ Den förra av dessa strategier går ut på att betrakta ett gruppsspecifikt litterärt kulturarv som del av exempelvis den nationella litteraturen, medan den senare innebär att man betonar det gruppsspecifika litterära kulturarvets autonomi.

Med utgångspunkt i dessa distinktioner, och i en undersökning av hur svensk arbetarlitteratur vid olika tidpunkter och av olika aktörer betraktats som ett gruppsspecifikt litterärt kulturarv, har jag så försökt formulera en marxistisk ”politics of the promotion of Swedish working class literature as heritage”.³⁵ En av mina slutsatser var att en sådan politik bör fokusera på litteraturens kulturellt produktiva dimensioner snarare än på att konstruera litterära monument. Historiskt tycks nämligen kampen för konsekvrering av arbetarlitteratur och arbetarförfattare som litterära monument framför allt ha följt en identitetspolitisk logik, kopplad till tesen att ”även arbetare kan skapa ’stora verk’”.³⁶ Jag hävdade också att konstruktionen av arbetarlitte-

raturen som ett grupp-specifikt kulturarv i allmänhet bör baseras på separatistiska strategier, eftersom dess mothegemoniska litterära produktion av klass nödvändigtvis står i konflikt med andra delar av det (nationella) litterära kulturarvet.³⁷ Dessutom menade jag mig kunna visa att integrativa strategier för konstruktionen av arbetarlitteraturen som kulturarv i allmänhet varit kopplade till det identitetspolitiska kravet på att synliggöra identiteten arbetare inom ramen för en nationell identitet.³⁸

Analysen av konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som ett grupp-specifikt litterärt kulturarv kan dock inte utan vidare överföras på diskussionen om hur den marxistiska forskningen och undervisningen kan bidra till konstruktionen av denna litteratur som en stark tradition. Insikterna att det är arbetarlitteraturens kulturella dimensioner – och framför allt dess litterära produktion av klass – som bör stå i centrum för marxistisk forskning och undervisning om denna litteratur, samt att arbetarlitteraturen i allmänhet bör behandlas som en *specifik* tradition, som står i ett konfliktfyllt förhållande till andra litterära traditioner, är i och för sig tämligen oproblematiska. Emellertid är det också viktigt att inse att arbetarlitteraturens mothegemoniska litterära produktion av klass medieras genom förhållandena i det litterära fältet, och att det krävs att den har en relativt stark status *i detta fält* för att den ska kunna vara politiskt effektiv. För att understödja denna politiska effektivitet är det viktigt att hävda arbetarlitteraturens och arbetarförfattarnas status som litterära monument, dvs. att föra ett slags ”identitetspolitisk” kamp för synliggörande och erkännande av arbetarlitteraturen som en viktig tradition *inom* den svenska litteraturen.

Avslutning

Den marxistiska litteraturvetenskapen betraktar litteratur som en kulturell process och undersöker det överdeterminerade förhållandet mellan denna process och andra delar av den sociala totaliteten, med särskilt fokus på den litterära produktionen av klass. Därför bör marxistiska litteraturvetare forska och undervisa om svensk arbetarlitteratur inom ramen för det mer övergripande problemkomplexet ”litteratur och klass”. Denna forskning och undervisning måste dock präglas av en hög grad av öppenhet gentemot den litteraturvetenskap som sysslar med den litterära produktionen av exempelvis genus och etnicitet. Givet det faktum att den svenska arbetarlitte-

rära *traditionen* spelat en progressiv politisk roll genom att fungera legitimerande för arbetarförfattarnas mothegemoniska litterära produktion av klass framstår det emellertid som en kanske ännu mer angelägen uppgift att forska och undervisa om arbetarlitteraturen ”som sådan”. En sådan forskning och undervisning kan nämligen bidra till konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som just en stark tradition i den moderna svenska litteraturen och därigenom, med Eagletons ord, ”articulate its ’cultural’ analyses with a consistent political intervention”.

Noter

1. Jack L. Amariglio, Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, ”Class, Power, and Culture”, *Marxism and the Interpretation of Culture*, red. C. Nelson & L. Grossberg, Urbana & Chicago 1988, s. 487.
2. Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, London & New York 2006, s. 20. Klass definieras i sammanhanget som processer för produktion och distribution av det Marx kallar ”merarbete”. Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, *Knowledge and Class. A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago & London 1987, s. 19–20.
3. *New Departures in Marxian Theory*, London & New York 2006, s. 20. *Knowledge and Class. A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago & London 1987, s. 19–20.
4. Amariglio, Resnick & Wolff, ”Class, Power, and Culture”, 1988, s. 488.
5. Eric Schocket, *Vanishing Moments. Class and American Literature*, Ann Arbor 2006, xi.
6. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006, s. 25. Magnus Nilsson, ”Arbetarlitteratur, identitet, ideolog”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2006:3–4, s. 165–166.
7. Magnus Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, *Clarté* 2011:2, s. 55.
8. Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 17.
9. *Ibid.*, s. 6.
10. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 89 f.
11. *Ibid.*, s. 161; Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 6.
12. Louis Althusser, *Lenin and Philosophy*, övers. B. Brewster, London & New York 1971, s. 123.
13. Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora 2010. Se även Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 55 f.
14. Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 56.
15. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 25.
16. Se Magnus Nilsson, ”Rethinking Redistribution and Recognition: Class, Identity, and the Conditions for Radical Politics in the ’Postsocialist’ Age”, *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* 2008:1, s. 31–44.
17. Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 55.

18. Ibid., s. 56.
19. Terry Eagleton, *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, London & New York 2009, s. 98.
20. Ibid., s. 116.
21. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 9.
22. Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 15.
23. Magnus Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", *Heritage, Labour and the Working Classes*, red. L. Smith, P. Shackel & G. Campbell, London 2011, s. 180.
24. Ibid., s. 180 f.
25. Ibid., s. 180.
26. Se Nilsson, "Rethinking Redistribution and Recognition", 2008.
27. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 61. Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 6.
28. Se Nilsson, "Rethinking Redistribution and Recognition", 2008.
29. Se Ibid..
30. Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", 2011, s. 179.
31. Ibid., s. 179.
32. Ibid., s. 179.
33. Ibid., s. 179.
34. John Guillory, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago 1993, s. 3.
35. Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", 2011, s. 178.
36. Ibid., s. 188.
37. Ibid., s. 186.
38. Ibid., s. 187 f.